

OUDE RIJKSWERF WESTERPOORT

Den Helder

Kamphuis, bureau voor bouwhistorie
Bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve

In opdracht van:
Gemeente Den Helder

Oude Rijkswerf: Westervoort

te Den Helder

Delft, december 1997

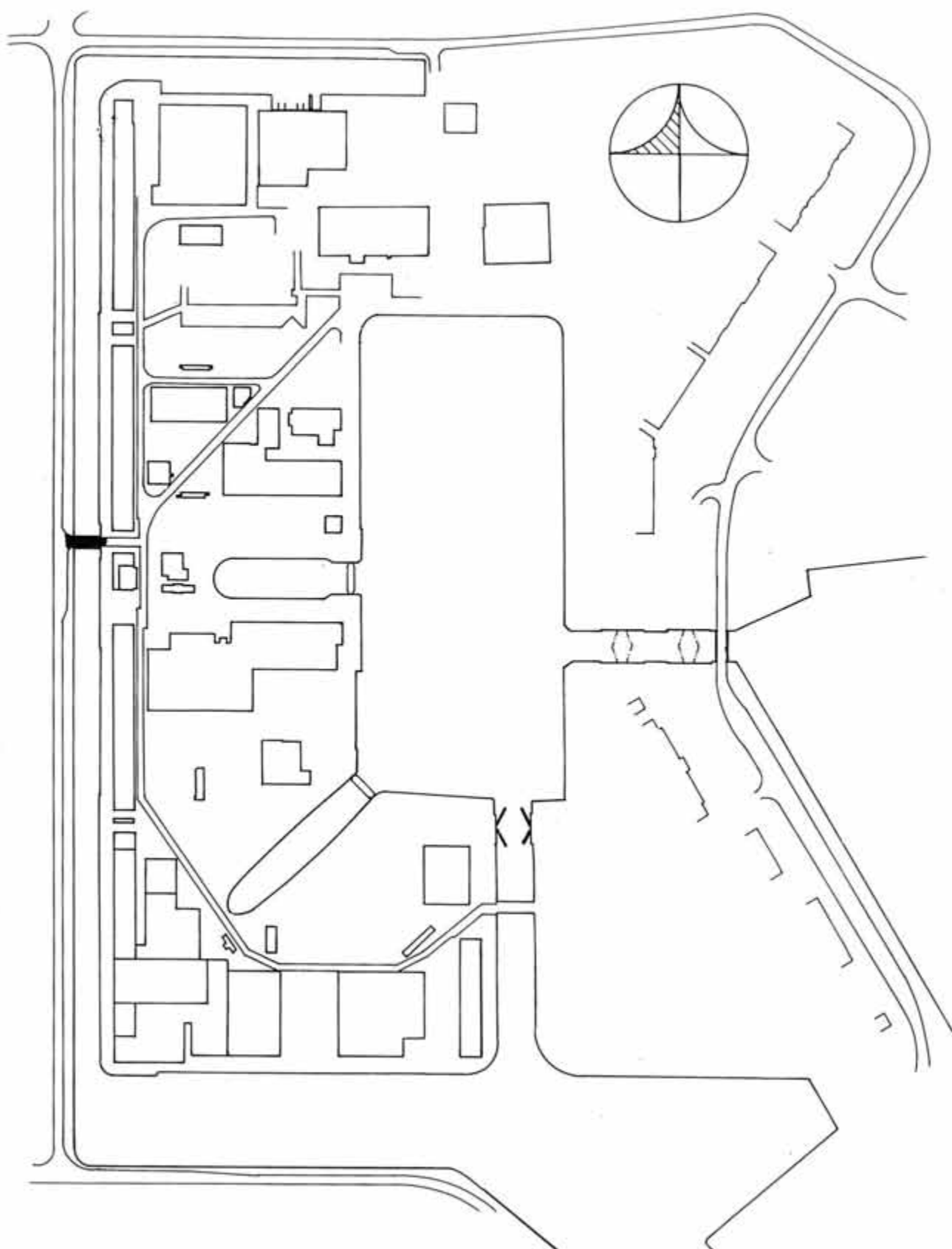
Onderzoekperiode: september 1997

Uitvoering:
Kamphuis, bureau voor bouwhistorie
Oude Delft 224
2611 HJ Delft

Bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve
Acaciastraat 12 bis A
3551 BG Utrecht

In opdracht van:
Gemeente Den Helder
Dienst Stadsontwikkeling & Beheer
Sportlaan 62
1782 ND Den Helder

© Copyright. Niets uit dit rapport mag gekopieerd of overgenomen worden zonder schriftelijke toestemming van de Gemeente Den Helder of van de auteur(s).

Plattegrond van de Oude Rijkswerf, met de plaatsbepaling van de Westerpoort (in zwart).

VOORWOORD

De "Oude Rijkswerf" te Den Helder is een scheepreparatiewerf van de Marine, die in eerste aanleg dateert uit het begin van de 19de eeuw. In de loop der tijd hebben talloze uitbreidingen en aanpassingen plaatsgevonden, waardoor er nu een veelheid aan gebouwen uit zeer verschillende perioden op het terrein staat.

Omdat de Marine recent een nieuwe werf in gebruik genomen heeft, zijn de gebouwen op de "Oude Rijkswerf" leeg komen te staan. Het ligt nu in de bedoeling om een groot deel van het terrein en de gebouwen af te stoten aan de Gemeente Den Helder. Op het moment dat de Gemeente het terrein en de bebouwing over zal nemen, staan er grotere plannen op stapel. Deze plannen behelzen onder meer sloop van een aantal gebouwen en het plaatsen van nieuwbouw. Om een verantwoorde afweging tussen sloop en behoud te kunnen maken, hebben Burgemeester & Wethouders van de Gemeente Den Helder aan *Kamphuis, bureau voor bouwhistorie* te Delft en *bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve* te Utrecht opdracht gegeven tot een bouwhistorische verkenning. Deze opdracht behelst eveneens een viertal gebouwen op het terrein van de Koninklijke Marine, een gedeelte van de Rijkswerf dat niet zal worden afgestoten.

Voor deze bouwhistorische verkenning heeft een archiefonderzoek plaatsgevonden in het archief van de Rijkswerf, de Gemeentelijk archieven en de Rijksarchieven. Gezien de enorme hoeveelheid beschikbaar materiaal en de formulering van de opdracht was het niet mogelijk en lag het niet in de bedoeling om een uitputtend onderzoek te verrichten. Niettemin zijn de voornaamste bestekken, tekeningen en foto's bij het archiefonderzoek gevonden, mede dankzij de niet aflatende hulp van M. Bakker. Ook zijn wij veel dank verschuldigd aan het Instituut voor Maritieme Historie in Den Haag. Het archiefmateriaal dat in het Centrale Archief Selectiedienst (CAS) te Winschoten berust, zal op een later moment naar het Archief Rijkswerf of het Algemeen Rijksarchief (ARA) te Den Haag verhuizen. Inventarisnummers van deze stukken zijn dientengevolge niet beschikbaar.

Het archiefwerk is verricht door drs E. Vink. De verkenningen van de gebouwen, de analyse van de bouwgeschiedenis aan de hand van de archivalia en de bouwkundige kenmerken van de gebouwen ("bouwsporen") is geschied door drs K. Emmens, M. Enderman, S.B. Frieling, ir J.A. van der Hoeve, ir K. Holstein, ir J. Kamphuis, ir E. Orsel, ir H. Vlaardingerbroek en ir L. Wevers. Zij zijn ook verantwoordelijk voor de rapportage en de samenstelling van de rapporten.

Het onderhavige rapport van de Westerpoort is gemaakt door S.B. Frieling. Zonder nadere vermelding zijn de afbeeldingen, zowel foto's als tekeningen, afkomstig van *Kamphuis, bureau voor bouwhistorie* of van *bureau voor bouwhistorisch onderzoek, J.A. van der Hoeve*.

J.A. van der Hoeve & J. Kamphuis.
Delft, december 1997

BOUWGESCHIEDENIS

Zoals de naam aangeeft, vormt de "Westerpoort" de westelijke toegang tot het terrein van de Oude Rijkswerf. Deze toegang bestaat thans uit een ophaalbrug over het Afsluitingskanaal, die aan de landzijde (westzijde) wordt geflankeerd door twee gemetselde kolommen met leeuwen (afb. 12-14).

Op het ontwerpplan voor het marine-etablissement Willemsoord uit 1823 was geen westelijke toegang tot het terrein gepland. De enige toegangen lagen aan de oostzijde van het complex (zie het rapport over het werfterrein).

De Westerpoort werd in het tweede kwart van de 19de eeuw aangelegd, bestaande uit een vlotbrug en een hek tussen twee gemetselde poortkolommen. De oudste archiefgegevens over een deze toegang dateren uit het midden van de 19de eeuw: een bestek uit 1857 betreft de bouw van een stenen wachthuis aan de zuidwestkant van de brug over het Afsluitingskanaal, gelegen aan de landzijde.

In 1863 werd de vlotbrug vervangen door een dubbele basculebrug (of ophaalbrug) met gietijzeren hamegebinten en een geslagen ijzeren balans (afb. 1 en 2). Op de bestektekening staan ook de twee poortkolommen getekend, waartussen zich een draaibaar hek bevindt. Vermoedelijk zijn dit gemetselde poortkolommen uit het tweede kwart van de 19de eeuw.

De dubbele basculebrug (of ophaalbrug) werd in 1880 vervangen door een ijzeren draaibrug (afb. 3 en 4).¹⁾ In het bestek uit dat jaar is er ook sprake van een dubbele ijzeren poort tussen gemetselde hekkolommen.²⁾ Er waren volgens deze bestektekening uit 1880 nog geen leeuwen op de kolommen geplaatst. Verder wordt in dit bestek nog een eiken paal genoemd, waarop de bestaande 'aanluiddklok' moet worden bevestigd.

In 1881 werd ten noordwesten van de uitgang (aan de landzijde) een kleine stenen wachtkamer of schuilplaats voor de politie bij de Westerpoort geplaatst.

Volgens een bestek uit 1906 werd in dat jaar het portierswachthuis uit 1857 gesloopt en vervangen door een iets groter gebouw (zie afb. 5 en 6). Daarbij zijn de oude deuren raamkozijnen herplaatst.

In 1967 werd de draaibrug van de Westerpoort vervangen door de huidige brede ijzeren ophaalbrug op een betonnen onderbouw (afb. 7 en 12). Het wachthuis en de schuilplaats werden gesloopt en vervangen door het nieuwe wachtlokaal tegen gebouw 47. De beide gemetselde poortkolommen werden herplaatst op betonnen consoles die zijn opgenomen in de westelijke kademuur van het Afsluitingskanaal, waar ze zich thans nog bevinden (afb. 13 en 14).

1) De brug had een ijzeren brugraam, ijzeren brugleuningen, eiken brugplanken en een dennenhouten bovendeck.

2) De huidige hekkolommen dateren uit het laatste kwart van de 19de eeuw. Vermoedelijk zijn ze toen vernieuwd in de bestaande vorm (uit het tweede kwart van de 19de eeuw).

BESCHRIJVING:

De westelijke ingang van de Oude Rijkswerf bestaat uit een ijzeren ophaalbrug uit 1967 over het Afsluitingskanaal (afb. 12-14). De landhoofden zijn uitgevoerd in gewapend beton. De brug bestaat uit volwandige stalen hameistijlen, een stalen balans met volwandige balanspriemen en een stalen val. Het contragewicht is in een gesloten ballastkist opgenomen. De ophaalconstructie bestaat uit twee rechte heugelstangen met naar onder gebogen uiteinden.

Aan de landzijde zijn vóór de brug slagbomen (of afsluitbomen) aangebracht (afb. 8). Aan de werfzijde is een ijzeren traliehek tussen de hameistijlen geplaatst.

Aan de landzijde (westzijde) van het Afsluitingskanaal staan twee gemetselde kolommen, gefundeerd op betonnen consoles in het westelijke landhoofd van de brug (afb. 13 en 14). Op grond van de toegepaste machinaal gevormde bakstenen valt te concluderen, dat de gemetselde kolommen in hun huidige vorm uit circa 1880 dateren toen de dubbele basculebrug (of ophaalbrug) werd vervangen door een ijzeren draaibrug (afb. 3 en 4). Vermoedelijk zijn het kopieën van de oorspronkelijke exemplaren, die uit het tweede kwart van de 19de eeuw stamden (zie afb. 1 of 2). De circa 3,5 meter hoge gemetselde kolommen zijn door middel van terugliggende metsellagen voorzien van horizontale banden. De hardstenen duimblokken met ijzeren duimen vormden de bevestiging voor de twee ijzeren poortvleugels. Nu zijn er draaibare verkeersborden op de duimen bevestigd.

De kolommen worden afgedekt met natuurstenen dekplaten, die aan de onderzijde zijn afgewerkt met houten profiellijsten. Op de dekplaten staan natuurstenen leeuwen, die elk met een poot op een bal rusten. Onder de geknikte voetplaten van de leeuwen zijn houten scheggen geplaatst.

De beelden behoorden oorspronkelijk niet bij deze kolommen. Op de bouwtekeningen uit 1880 worden ze niet aangegeven (afb. 4) - in 1920 zijn ze al aanwezig (afb. 9). Bovendien kan uit de geknikte vorm van de voetplaten onder de leeuwen worden geconcludeerd, dat deze beelden de aanzetten vormden van een fronton in een gevel. Deze veronderstelling wordt ondersteund door het profiel van de voetplaat, dat aan de achterzijde recht is afgewerkt. Op grond van de uitvoering valt aan te nemen dat de beide leeuwen uit het begin van de 19de eeuw dateren; het is onbekend van welk gebouw ze afkomstig zouden kunnen zijn. De huidige beschildering is van recente datum.

WAARDERING

1) Stedebouwkundige waarde:

De Westerpoort vormt vanouds een toegang tot de Oude Rijkswerf, thans is het zelfs de hoofdtoegang. De poortkolommen, de toegangshekken en een brug over het Afsluitingskanaal benadrukken het omsloten en zelfs afgesloten karakter van het complex ten opzichte van de stad Den Helder. De Westerpoort heeft daarom een hoge stedebouwkundige waarde.

2) Architectuur- en bouwhistorische waarde:

De beide poortkolommen en de leeuwen hebben architectuurhistorische waarde, omdat er sprake is van hergebruik van oudere onderdelen uit resp. het vierde en het eerste kwart van de 19de eeuw. De brug en de toegangshekken zijn van recente datum en hebben geringe waarde.

3) Historische waarde:

Deze toegang tot het complex is pas in tweede instantie, maar toch al vóór 1850, aangelegd als achtertoegang. Sindsdien heeft de Westerpoort zich ontwikkeld tot de hoofdtoegang van de Oude Rijkswerf.

4) Gaafheid:

De situering is sinds de aanleg in het tweede kwart van de 19de eeuw ongewijzigd. De toegang zelf (brug, hekken en wachthuis) is een aantal malen vernieuwd, waarbij oudere elementen als de kolommen en de leeuwen hergebruikt zijn.

De Westerpoort heeft monumentale waarde wat betreft de situering en de (hergebruikte) kolommen met leeuwen. De brug met de hekken is symbolisch voor de afzondering van het complex ten opzichte van de stad Den Helder.

ADVIES:

- Behoud is wenselijk. Brug en toegangshekken kunnen indien gewenst aangepast of vervangen worden.

BIJLAGE I

Bronnenmateriaal.

De brug:

- ARW, bestekken, 1863:

Bestek wegens het maken van een dubbele basculebrug over het afsluitingskanaal van de rijkswerf. Bestaande uit: het wegruimen van de bestaande vlotbrug en het maken van een dubbele basculebrug bij de westelijke ingang van de rijkswerf.

- ARA, Afd, Kaarten en Tekeningen, MTSH, 1046,

Tekening van de te maken dubbele ophaalbrug over het afsluitingskanaal aan de westelijke ingang van de Rijkswerf. Ingezonden 14 april 1860 door de hoofdingenieur der Marine, V. A. de Bruijn.

Met gegoten ijzeren hameigebinten en geslagen ijzeren balansen.

- ARW, bestekken, 1880:

Bestek en voorwaarden voor de werkzaamheden voor de onderbouw van een ijzeren draaibrug over het afsluitingskanaal aan de westzijde.

Het westelijke landhoofd is lang 11.70 m, breed in aanleg 1.21 m en breed onder de dekzerk 0.77 m.

Sprake van landhoofdmuren, beide vleugelmuren en gemetselde palen voor de poort. Doorvaartwijdte: op de houten vloer 9.20, op de hardstenen ondersteuningsbanket 9.40 m.

Idem, wat betreft de bovenbouw van deze brug. Dienstjaar 1880/1881

Met een ijzeren brugraam, brugleuningen, eiken brugplanken met een dennenhouten bovendeck. Cirkelvormige vleugels gesteld op bestaande hardstenen neuten. Dubbele ijzeren poort van geslagen ijzer tussen de gemetselde hekpalen. Met een eiken paal waarop de bestaande 'aanluidklok'

- ARW, bestekken, 1946:

Bestek: het maken van een remming en schamppalen nabij de Westerpoortbrug.

- ARW, opzichtersdagboeken, 1968

Het maken van een onderbouw van gewapend beton voor de ophaalbrug bij de Westerpoort. Het leveren en monteren van de bovenbouw van de ophaalbrug bij de Westerpoort, met electromechanische bewegingsinrichting.

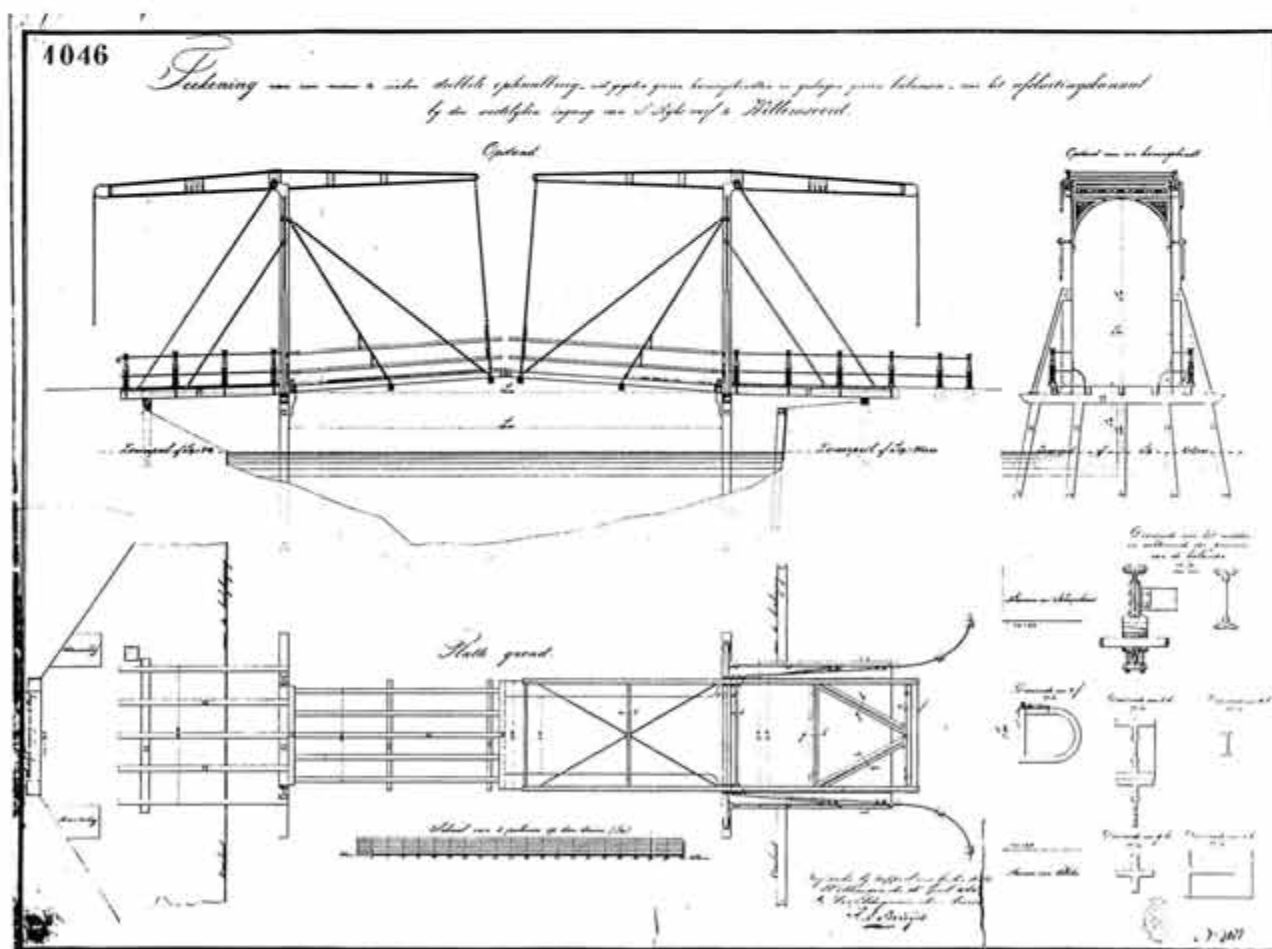
Het wachthuis:

- ARW, bestekken, 1906:

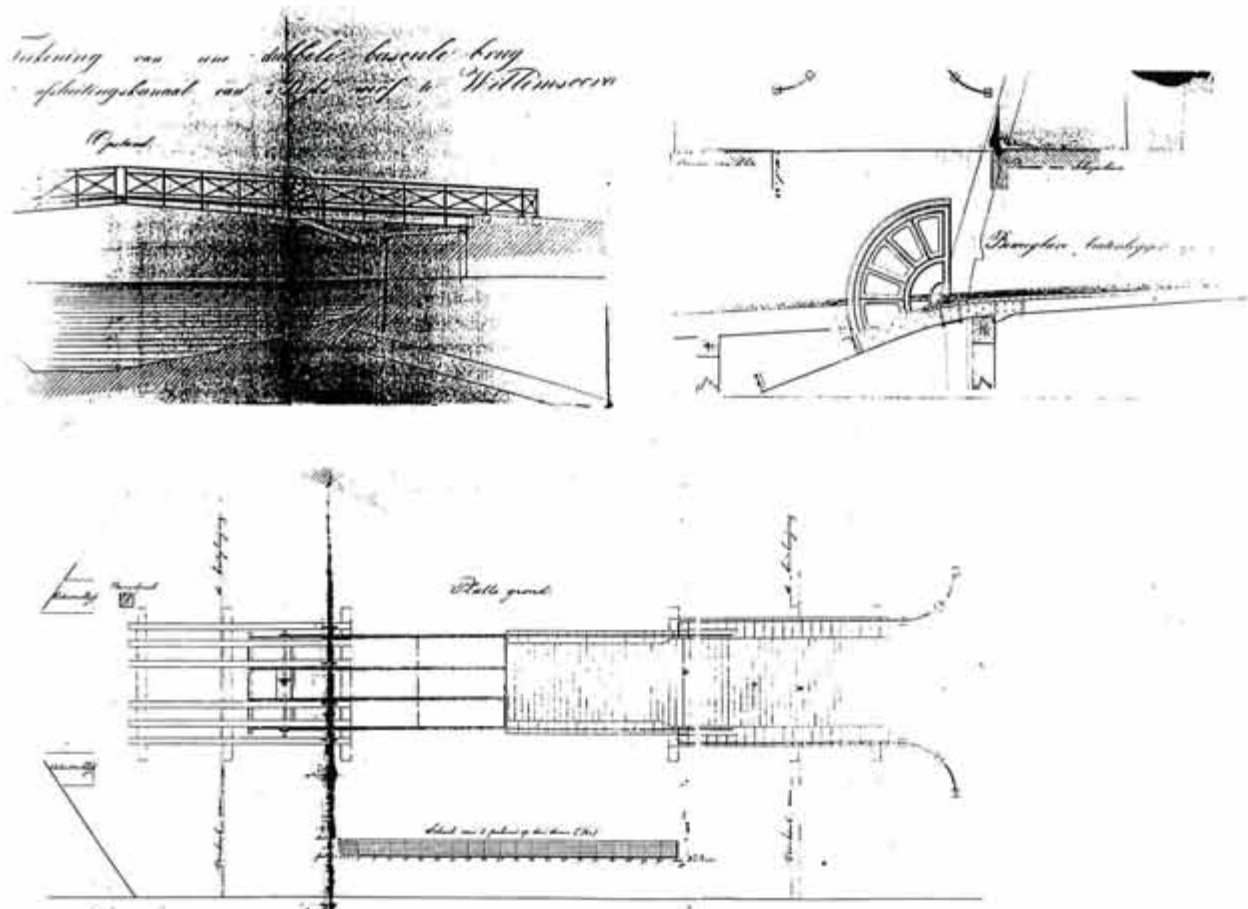
Bestek wegens onderhoudswerken en het wijzigen van het portierswachthuis nabij de Westerpoort

Het oude stenen wachthuis wordt afgebroken en er komt een groter wachthuis (d.w.z. 1 m langer, 0.90 m breder). Daarbij hergebruik van deur- en raamkozijnen, hardsteen, indien mogelijk.

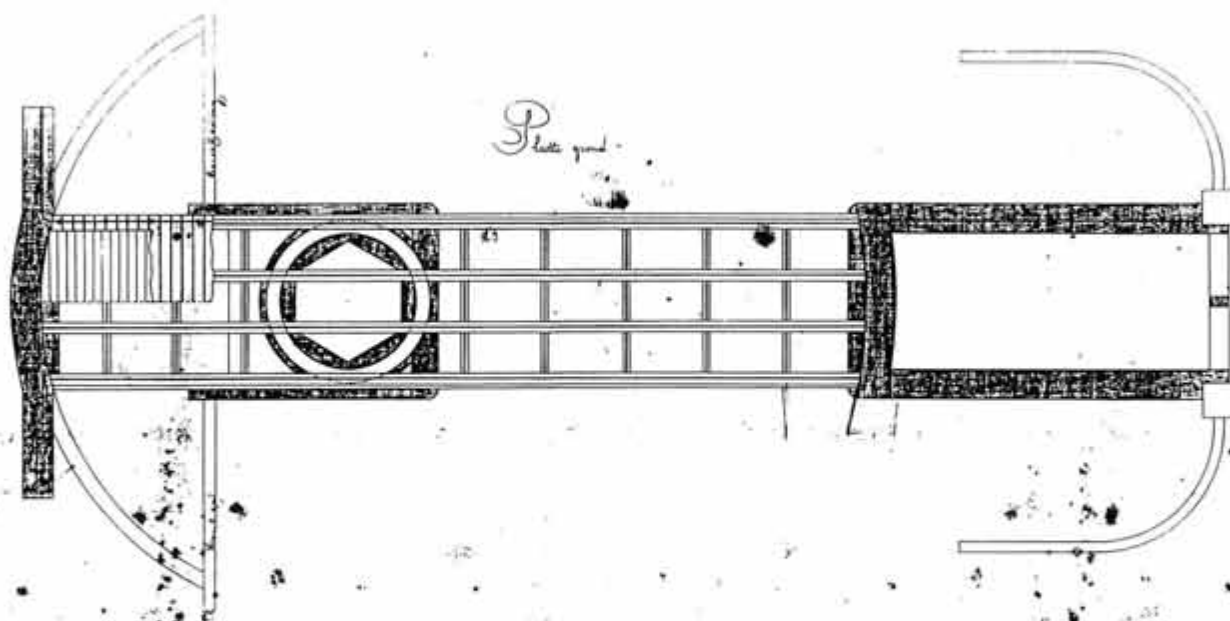
Bestektekening 1967 (Archief Bestuursdienst Den Helder 4004 II): verbouwing van de bureaux gebouw 47, d.w.z. tegen het graanpakhuis gebouwde wacht- en surveillance-verblijf bij de Westpoort.

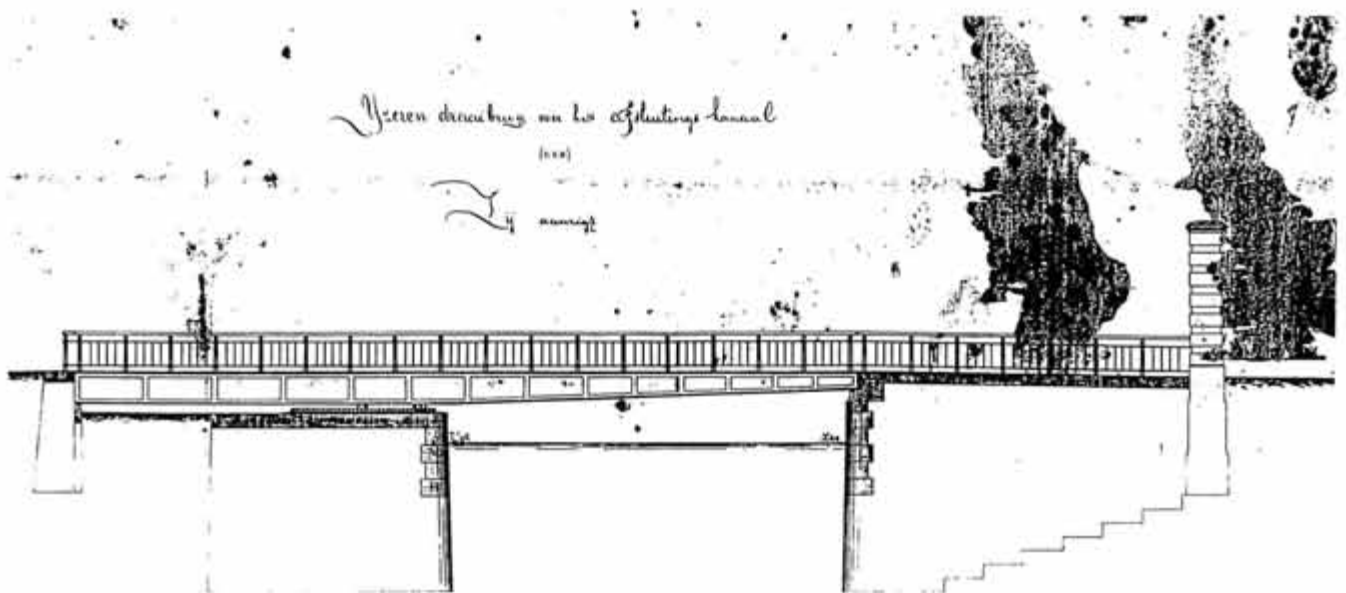
Afb. 1 Bestektekening uit 1860 van een dubbele ophaalbrug, door V.A. de Bruijn. Deze tekening is in 1863 ingestuurd, tegelijk met het ontwerp voor een basculebrug (zie afb. 2). Waarschijnlijk zijn beide ontwerpen bedoeld om de vlotbrug te vervangen; het is niet duidelijk welke van de twee is gerealiseerd.

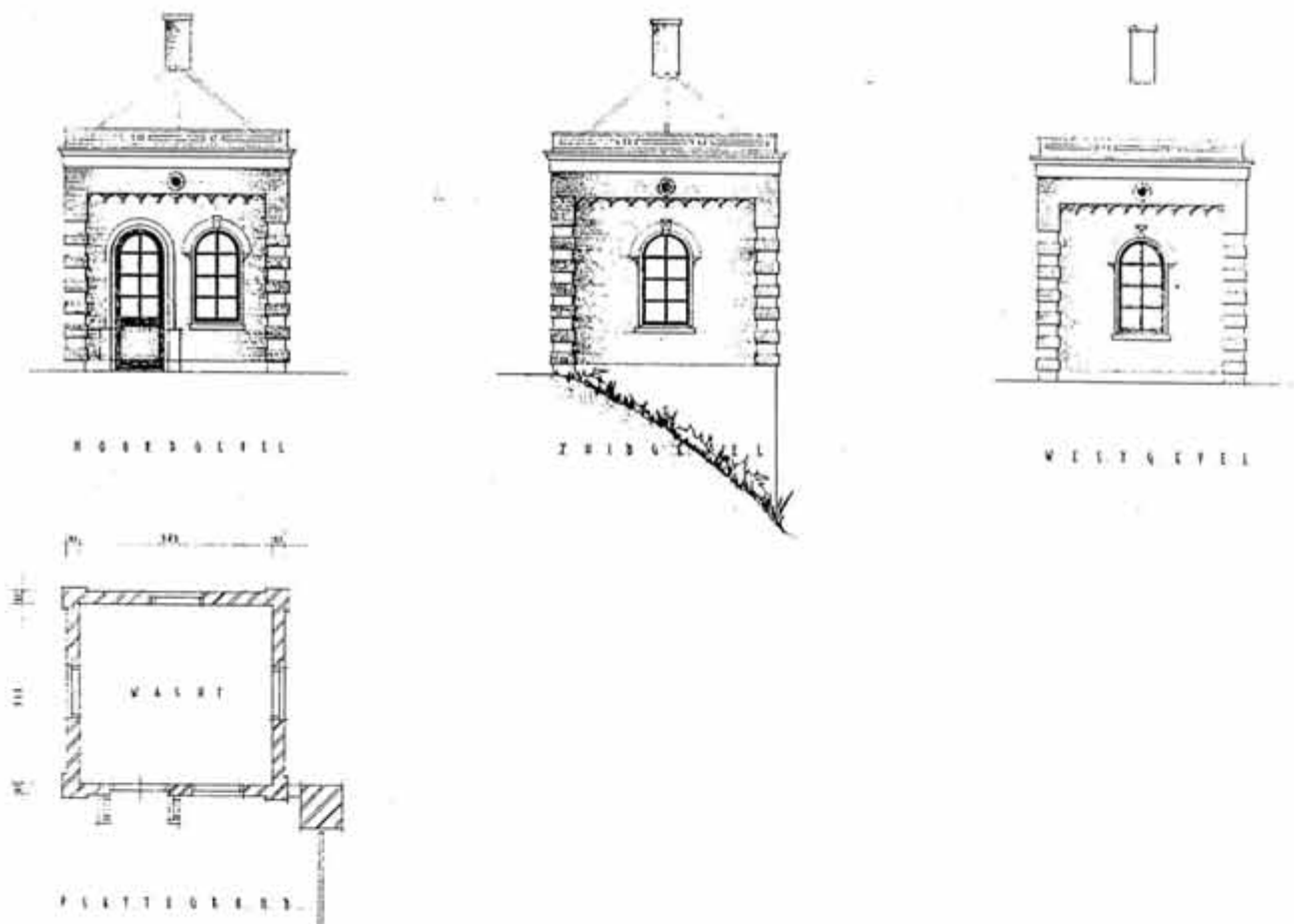
Afb. 2 Bestektekning uit 1863 voor een dubbele basculebrug bij de Westerpoort, plattegrond en zij-aanzicht. Aan de westzijde zijn de twee gemetselde poortkolommen en een paal voor de luidbel (bengelpaal) zichtbaar. (Herkomst: Archief Rijkswerf)

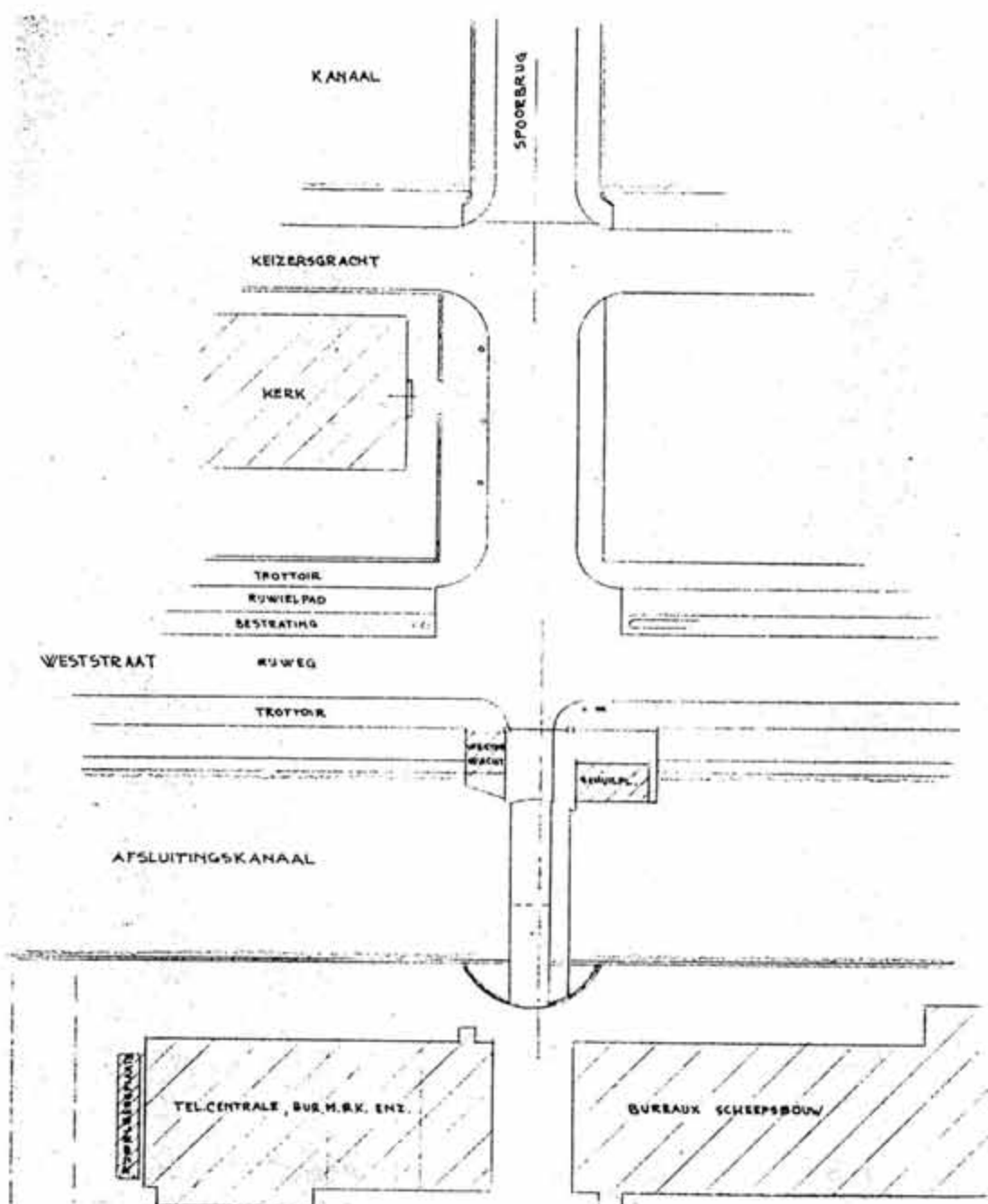
Afb. 3 Bestektekning uit 1880 van de ijzeren draaibrug van de Westerpoort, plattegrond. Aan de rechterzijde (westzijde) zijn de gemetselde kolommen zichtbaar. Deze brug is in 1967 vervangen door de huidige stalen ophaalbrug vervangen. (Herkomst: CAS Winschoten, nr. 98)

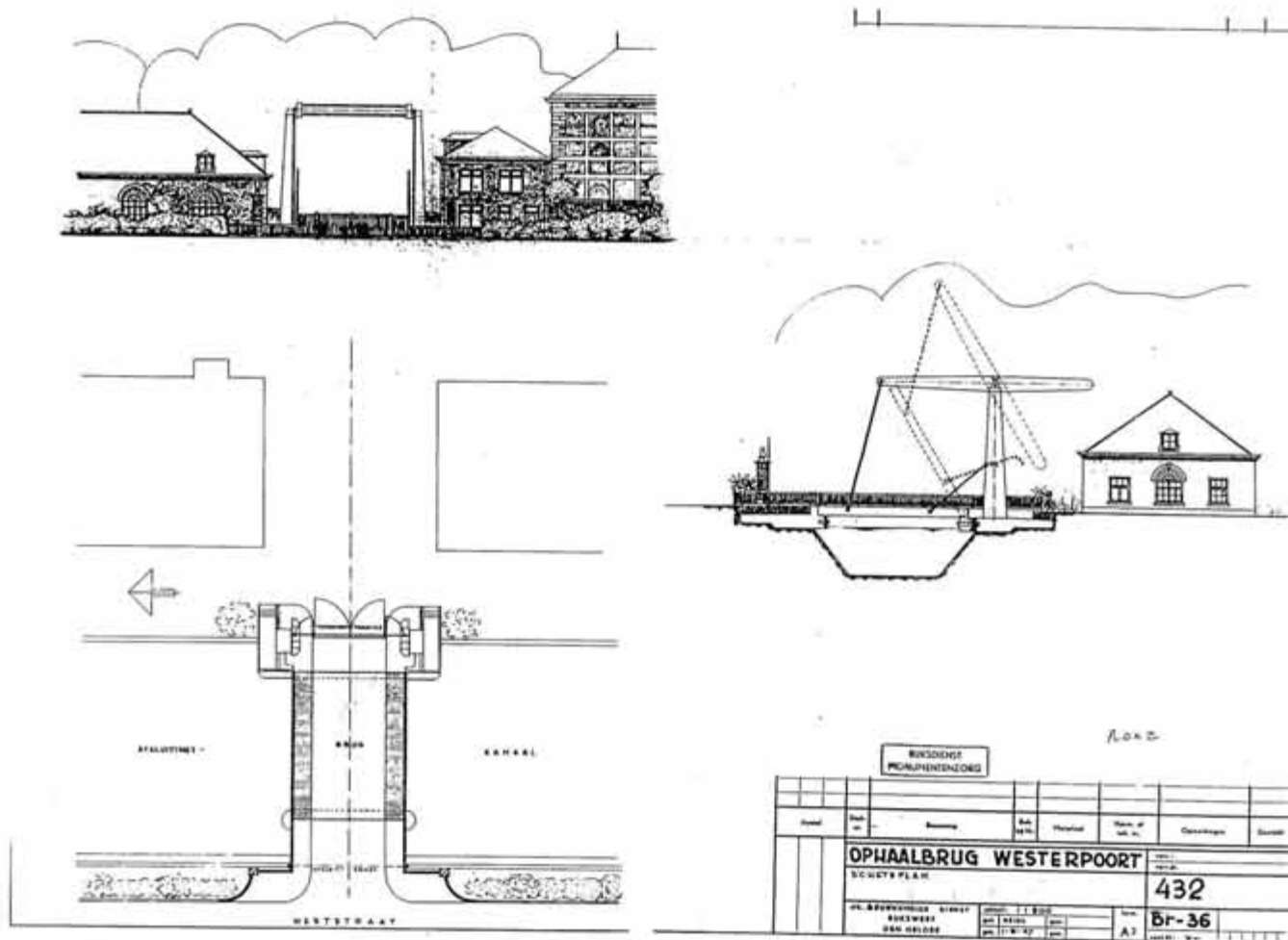
Afb. 4 Bestektekening uit 1880 van de ijzeren draaibrug van de Westerpoort, zijaanzicht. Aan de rechterzijde (westzijde) zijn de gemetselde kolommen zichtbaar. Op dat moment zijn er nog geen leeuwen geplaatst. Deze ijzeren draaibrug werd in 1967 vervangen door de huidige stalen ophaalbrug. (Herkomst: CAS, nr. 98)

Afb. 5 Bouwtekening van het wachthuis uit 1966. Het wachthuis is vermoedelijk in 1906 gebouwd. Op deze tekening zijn de gevels en de plattegrond van het wachthuisje aangegeven. Kort nadien is het wachthuisje gesloopt. (Herkomst: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, RdMz)

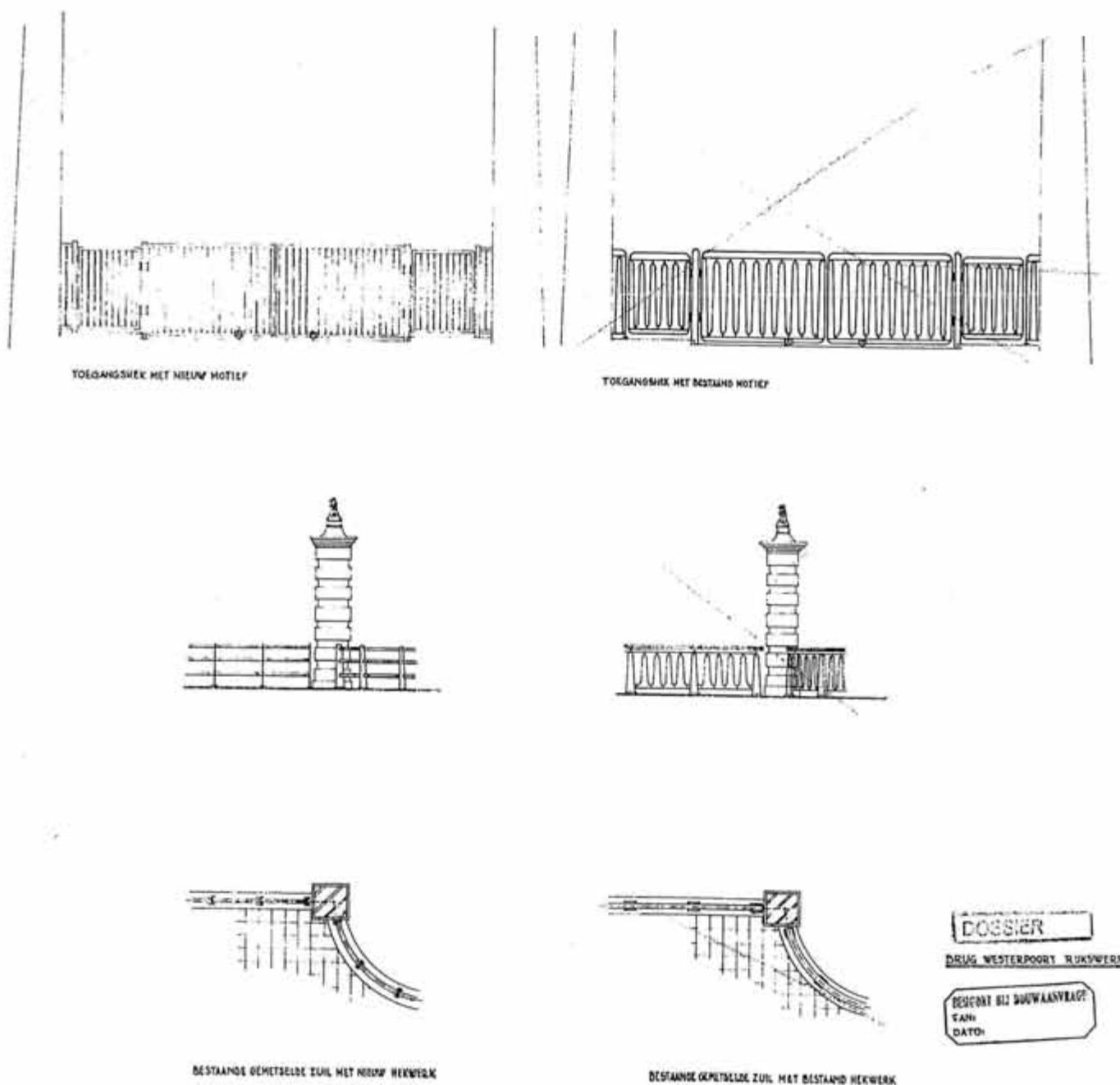

Afb. 6 Plattegrond van de bestaande situatie in 1967. Hierop is duidelijk de plaats van het wachthuis en de schuilplaats te zien en de beide stenen hekpalen met als toegang de ijzeren draaibrug. (Herkomst: RdMz)

Afb. 7 Schetsplan voor een stalen ophaalbrug bij de Westerpoort, gedateerd 1 augustus 1967. Dit ontwerp is uitgevoerd. (Herkomst: Gemeente Den Helder, archief Bouwen en Wonen)

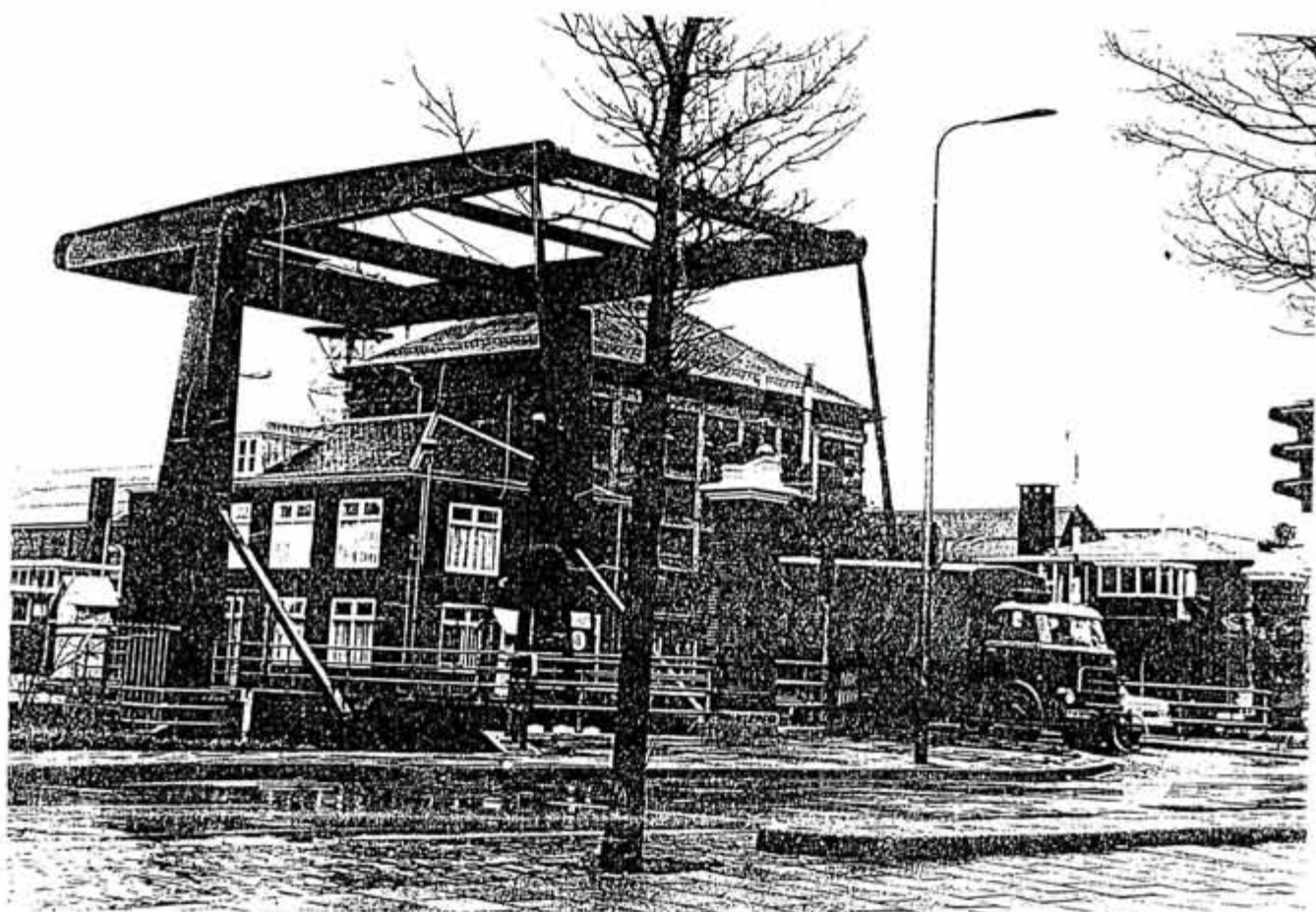
Afb. 8 Ontwerptekening voor het toegangshek op de brug en de hekken voor de brug van de Westerpoot, 1967. Er zijn twee varianten voor de indeling van de hekwerken getekend, waarvan de linker is uitgevoerd. (Herkomst: Instituut voor Maritieme Historie)

Afb. 9 De Westerpoort omstreeks 1920. Op de voorgrond staat het stenen wachthuis uit 1857 (herbouwd in 1906), dat in 1967 is gesloopt. Daarachter zijn de twee laat-19de-eeuwse gemetselde kolommen met de leeuwen zichtbaar. (Herkomst: Instituut voor Maritieme Historie, Den Haag)

Afb. 10 De Westerpoort in 1962. Links is het ijzeren hek tussen de twee gemetselde kolommen zichtbaar. Boven de doorgang is een gebogen ijzeren plaat zichtbaar met het wapen van Nederland en de tekst "RIJKSWERF". Deze boog moet na de Tweede Wereldoorlog zijn aangebracht. Rechts staat het wachthuis uit 1857, dat is herbouwd in 1906. (Herkomst: Rijksdienst voor de Monumentenzorg, RdMz)

Afb. 11 De Westerpoort in 1970. Ten behoeve van de plaatsing van de huidige stalen ophaalbrug (1967) zijn de twee bakstenen poortkolommen herplaats op betonnen consoles in de kade.

Afb. 12 De stalen ophaalbrug uit 1967, gezien vanaf het dak van de westelijke aanbouw van gebouw 47.

Afb. 13 (links) De noordelijke poortkolom uit het tweede kwart van de 19de eeuw, omstreeks 1880 vernieuwd in machinale baksteen. De leeuw is een onderdeel van een vroeg 19de-eeuws fronton en is tussen 1880 en 1920 op de poortkolom geplaatst.

Afb. 14 (rechts) De zuidelijke poortkolom uit het tweede kwart van de 19de eeuw, omstreeks 1880 vernieuwd in machinale baksteen. De leeuw is een onderdeel van een vroeg 19de-eeuws fronton en is tussen 1880 en 1920 op de poortkolom geplaatst.